

Lektoriet i Gislöv

Av Karna Jönsson

1. Undersökningens bakgrund

När målningarna i Gislövs medeltida tegelkyrka på Skånska sydkusten skulle renoveras, blev vi, konservatorn och jag, nyfikna på vad som dolde sig bakom de igenmurade nischer som fanns på vardera sidan i triumfbågen (fig. 2). En tegelsten togs försiktigt ut och det gick att konstatera att utrymmet bakom var fyllt med lösa tegelstenar och bruk. Vi beslöt då att öppna och tömma nischerna. Då visade det sig att det på vardera sidan fanns en trappa av tegelsten som i vinkel ledde upp i riktning mot vinden. Trappöppningarna mot långhuset var på båda sidor avbrutna och igenmurade. Nuvarande valv skymmer de igenmurade öppningarna (fig. 2).

Upptäckten var såpass intressant att jag ville sätta öppningarna i relation till kyrkans arkitektur i övrigt, och en murverksanalys blev nödvändig.¹ Jag har senare gjort flera återbesök och nya intressanta iakttagelser har därvid gjorts. Som vanligt reses fler frågor än vad som kan besvaras. Undersökningen utfördes med inspiration av Rikard Holmbergs artikel »Gislöv-en skånsk lantkyrka med norska stildrag?«.²

Holmberg tänker sig att kor och absid uppfördes av Absalon och att långhuset byggdes av den norske ärkebiskopen Erik under dennes landsflykt 1190-1202 från Norge, då han vistades i Gislöv under beskydd av ärkebiskop Absalon. Redan 1145 finns en uppgift om en ärkebiskoplig egendom i Gislöv.³

Holmberg har i Gislöv funnit många gotiska formelement som liknar motsvarande i Trondheims domkyrka, som t. ex portalomfattningen och sockeln. Han tänker sig att Erik, som tvingades avbryta bygget på Trondheimskatedralen, tog med sig en stenhugare och arkitekt till Gislöv och avslutade det kyrkobygge som Absalon påbörjat där. Rickard Holmbergs paralleller med Trondheimskatedralen gäller inte bara utsmyckningen utan han såg också arkitektoniska likheter. Han tolkade de båda nischerna i triumfbågen som trappor upp till tureller analogt med de i

Fig. 1. Den medeltida tegelkyrkan bestod av det som idag utgör absid, kor och långhus. Foto: Karna Jönsson 1995.

Fig. 2. Triumfbågmuren med trappöppningar. Foto: Göran Söderberg 1995.

Trondheim och rekonstruerade kyrkan tvåskeppig med lektoriemur och tornbåge. Rikard Holmbergs datering till strax före 1200 skiljer sig därmed från Monica Rydbecks till omkring 1230.⁴ I samband med den senaste undersökningen har det kommit fram nya spår i murarna som gör att bilden delvis förändras.

Min avsikt är att försöka taga reda på funktionen hos trapporna med tillhörande öppningar i triumfbågmuren och hur detta arrangemang ingått i kyrkans övriga rumsbild.

Jag har inte funnit några bevarade exempel på liknande konstruktioner i Norden, även om det tycks finnas antydningar till sådana.⁵ Frågan är då vilken

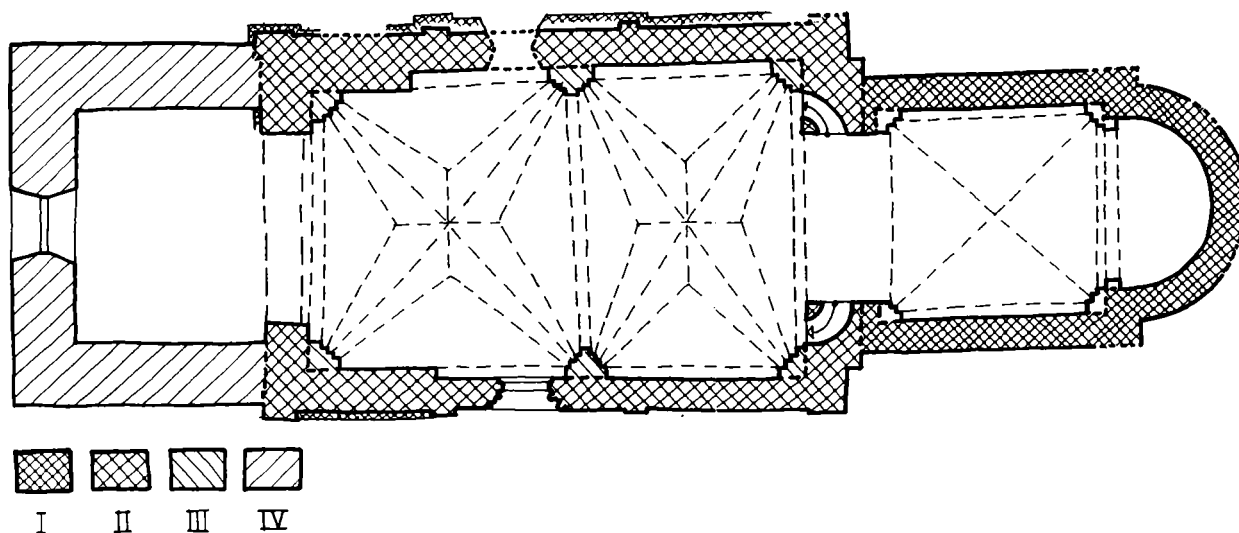

Fig. 3. Plan av byggnadsutvecklingen i två nivåer, golvet och öppningarna i triumfbågen skala 1:200. Ritning: Agneta Hildebrand.

liturgisk funktion dessa öppningar har haft, och varför de murats igen – detta samtidigt som det sker en rad andra stora förändringar i kyrkan.

2. Byggnadshistorik

Kyrkans första tid.

Under ledningsgrävning 1934 påträffades kristna gravar under korets grundmur. Dessa antyder ett tidigare stadium, kanske en träkyrka.⁶

Den medeltida tegelkyrkan bestod av långhus, torn och kor med absid. Absid och kor med en två sten djup triumfbåge byggs först, kanske mot långhuset av trä. Detta framgår av en skarv i den nästan två meter breda triumfbågens murverk, där långhusets bruk karboniserat mot korets (fig. 3).

Exteriört lägger man märke till tidsskillnaden genom att den enkla rundbågsfrisen på kor och absid skiljer sig från långhusets dubbelt rundbågiga. Kor

och absid saknar dessutom långhusets stensockel (nedan) (fig. 1).

Långhuset byggs

Vi vet inte hur lång tid som förflöt innan långhuset och tornet byggdes. Dessa verkar inte följa samma proportionssystem som koret. När långhuset byggdes utökade man den gamla triumfbågen för att få plats med de tidigare omnämnda trapporna, som mynnade i öppningar mot långhuset. I triumfbågen finns spår efter en bortbruten vägg, som skilt kor från långhus. Bredden på den bortbrutna väggen tyder på att den utgjort en lektoriemur och inte ett korskrank. Lektoriemuren fungerade som en predikoplatattform, medan ett korskrank endast skiljer kor från långhus, och alltså inte behöver vara lika kraftigt som ett lektorium. Uppgifter om lektorier påträffas huvudsakligen i samband med dom- och

klosterkyrkor.⁷ I Lunds domkyrka fanns på 1100-talets slut ett lektorium som förstördes vid branden 1234, varvid ett nytt uppfördes.⁸ Detta revs av C. G. Brunius på 1830-talet.⁹ Även Dalby kyrka har haft ett lektorium på 1100-talet.¹⁰ Vidare finns några exempel på lektorier från Norge och Danmark.¹¹ Lektoriet i Gislöv är svårt att rekonstruera utifrån befintliga spår, men kan ha påmint om korskranket i Maglarp, en tegelkyrka som starkt påminner om Gislöv.¹² Barbro Sundnér rekonstruerar det utifrån spår i murarna såsom byggt med två valvbågar.¹³ Spåren efter den bortbrutna lektoriemuren i Gislöv antyder att denna också kan ha haft två valvbågar.

Öppningarna mot långhuset bör rimligen ha varit amboner, från vilka prästen predikade för menigheten i långhuset. Den norra ambonen användes för evangelierna, medan den södra användes för andra texter (fig. 4).

Långhuset uppvisar även andra särdrag, som inte finns i någon annan landsortskyrka. Kyrkan har till exempel uppmärksamats för sin mycket speciella sydportal. Portalen har genombrutet bladverk i arkivolten. Kapitälerna är dekorerade med bladknoppar. Portalutsmyckningen är huggen i lättbearbetad köpingsandsten (fig. 5).¹⁴ Mittemot sydportalen fanns den nu igensatta nordportalen, som också kan ha varit rikt utsmyckad. Flera block av Köpingsandsten med hundtandsornament och profileringar finns undanlagda på kyrkogården. Dessa kan vara rester av nordportalen. I putsen skönjer man en gavelvinkel som sannolikt varit en vimpereg. Sockeln som är alldeles unik, verkar saknas på det ursprungliga långhusets södra sida och koret med absid. Den är skulpterad i sten med hundtandsornament. På södra sidan är sockeln huggen i Köpingsandsten och på norra sidan av Komstadkalksten. Sockelns olika

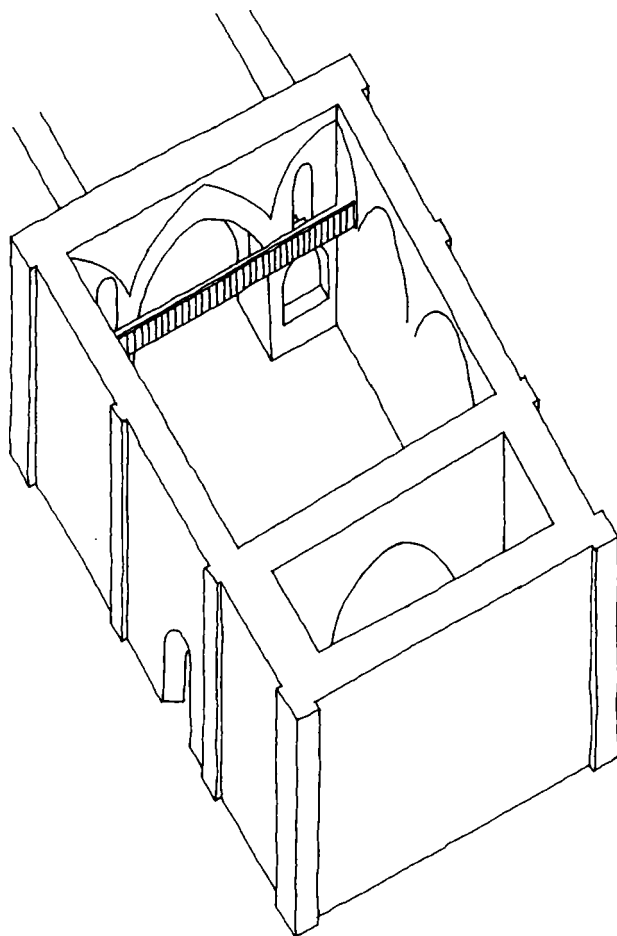

Fig. 4. Triumfbågs-muren med amboner och trappöppningar skala 1:200. Ritning: Agneta Hildebrand.

bergarter och det faktum att den tycks saknas på långhusets södra sida kan förklaras med att långhuset uppfördes etappvis. Stenarbetena är alla av mycket hög klass.

Tornet utmärks av invändiga förtjockningar av väggarna i långhuset. Tornet var mycket kort, men lika brett som långhuset. På norra sidan är förtjockningen kraftigare vilket tyder på en trappa inne i muren. Trappor i murlivet är ett kriterium för en tidig datering av tornet. Tornets västvägg är bevarad i de nedre delarna, men är på vinden helt ommurad.¹⁵ Inga spår efter östväggen kunde säkert urskiljas, men denna kan rekonstrueras som dubbelbågig, analogt med Maglarps.¹⁶

På kyrkans vind, på långhusväggarna, syns spår efter sköldbågar. Valven har varit spetsbågiga och ursprungliga. Häruppe förvaras treklöverformade ribbtegel av en tidig typ som säkerligen ingått i valvsystemet.¹⁷ Ribbvalv av denna typ har påträffats i Lunds Domkyrka och biskopskällaren på Ivön, båda med datering omkring 1220-30.¹⁸

Vidare finns på triumfbågsmuren spår efter en motsvarande sköldbåge. Utvändigt finns lisener, som motsvaras av valvribborna. Den nuvarande predikstolen vilar på en åttkantig bas av Komstadkalksten, som kan ha ingått i valvsystemet. Holmberg rekonstruerar denna som basen till en knippepelare mitt i en tvåskeppig kyrka.¹⁹

Spåren av sköldbågar på vinden, tillsammans med triumfbågen och ambonernas placering gör att kyrkan måste rekonstrueras som tvåskeppig (fig. 6). I koret kan man inte se om det funnits äldre valv än nuvarande kryssvalv. Under detta skede saknar kyrkan målningar, men tegelfogarna är röda, rester efter ursprunglig röd bemålning finns bevarade på vinden.

Valven rivs

Då valven revs måste sannolikt även lektoriemuren och tornbågen ha rivits. Ambonöppningarna ut mot

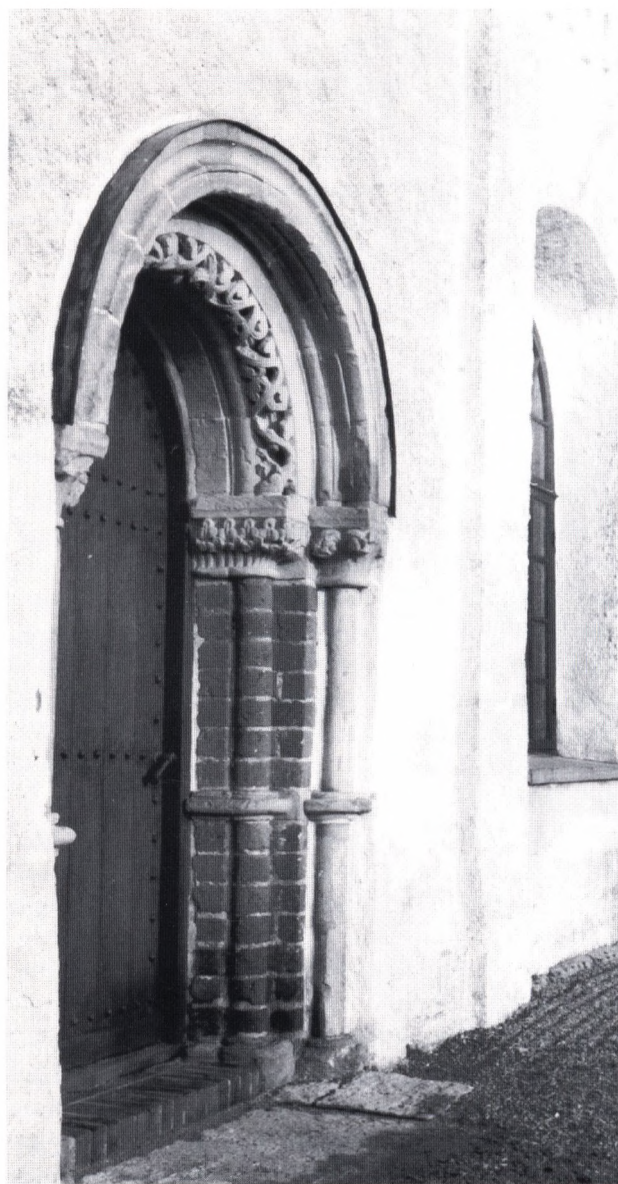

Fig. 5. Sydportalen. Foto: Göran Söderberg 1995.

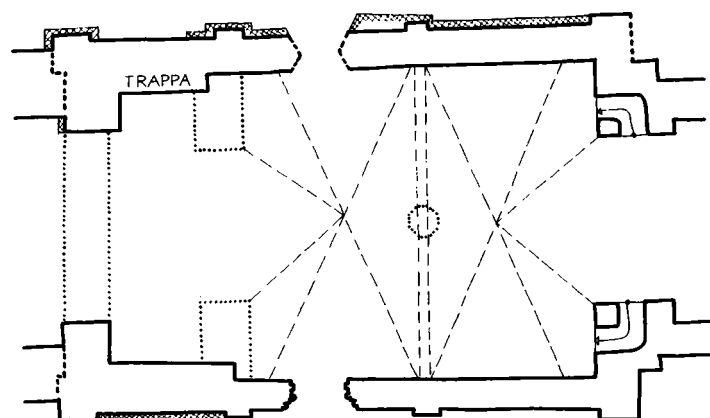
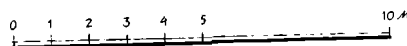

Fig. 6. Plan över valvsystemet. Rekonstruktionsförslag Morten Aaman Sørensen. Skala 1:200.

långhuset murades igen samtidigt som murverket lagades efter de bortbrutna ursprungsvalven; samma slags bruk kom till användning. Öppningarna i triumfbågen behölls som nischer.

På vinden syns att brottytorna efter sköldbågar kamouflerats med målade vita fogar så att den såriga ytan inte skulle framträda. Därför bör det ha funnits en period med tak utan valv. Senare under samma period har kyrkans väggar målats med figurer.

För tornets del innebar valvrivningen att östmuren bröts bort och att man målade figurer på brottytorna. Tornets golvyta kunde nu utnyttjas för församlingen.

Nuvarande valv byggs

Koret har ett kryssvalv, vilket sannolikt är äldre än stjärnvalven i långhuset. Dessa dekorerades först med enkla växtslingsor och senare med figurframställningar.²⁰ Kyrkans figurmålningar tycks ha tillkommit vid två skilda tillfällen. Nuvarande valv döljer delvis de tidigare målningarna. Banning daterar

figurmålningarna till 1500-1525.²¹ I triumfbågen ovanför öppningarna finns två mansfigurer med rustning som antagits vara antingen S:t Erik och S:t Olof eller donatorer.²² Målningarna har tillkommit innan trappöppningarna i triumfbågen satts igen då de antagligen fungerat som nischer. Samma puts-skikt som bär målningarna fortsätter in i öppningarnas välvda tak tidigare.²³

Nuvarande torn uppförs

Det nuvarande gråstenstornet påbörjades 1765 men färdigställdes först 1824.²⁴ Innan det nutida tornet byggdes hade kyrkan en klockstapel. I kyrkans räkenskaper från år 1746-49 står att klockstapeln reparerats.²⁵

3. Historisk situation

Gislöv med omnejd har varit ekonomiskt intressant. Marken är bördig. Inga sandstråk eller sankmarker hindrar plogen. Även på medeltiden har slättlandskapet utnyttjats, och odlingsbygden hade redan då

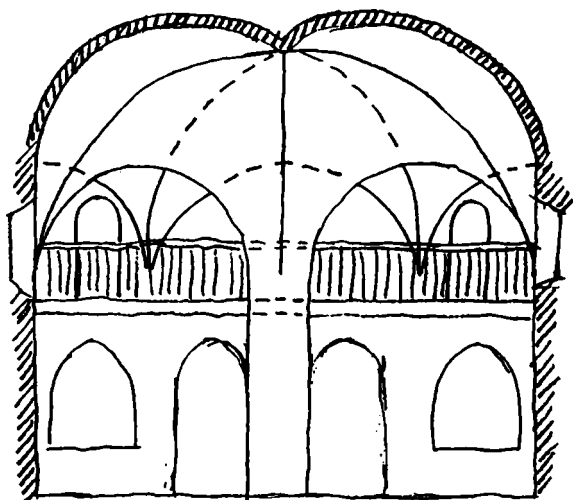

Fig. 7. Snitt mot öster med amboner och lektorium. Rekonstruktionsförslag Morten Aaman Sørensen.

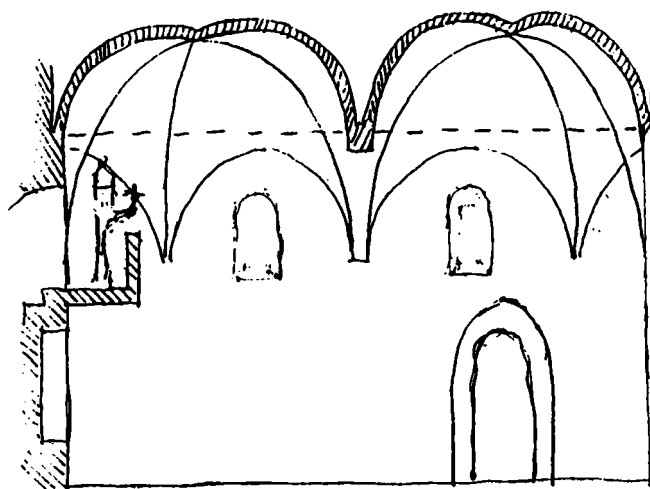

Fig. 8. Snitt mot syd. Rekonstruktionsförslag av Morten Aaman Sørensen.

lång tradition bakom sig.²⁶ Ett böljande landskap gav välodränerade åkrar och betesmarker i svackorna.²⁷ Genom byn rinner Gislövsån som kan ha varit strid nog att ge vattenkraft.²⁸

Gislövs socken gränsar i väster till Dalköpinge. Ytterligare tre medeltidsbyar med köpingenamn finns i grannskapet. Området tycks alltså ha hyst en marknadsplats med tradition bakåt till vikingatid.²⁹

På medeltiden har det funnits en sillmarknad i trakten, och vid Gislövs Läge finns resterna efter ett kapell, »Lübeckerkapellet» som daterats till 1200-talet.³⁰ Lübeckerkapellet och Gislövs läge ligger numera i Dalköpinge socken. Gislövs socken kan från början ha varit betydligt större. Dalköpinge socken tycks ligga insprängd i Gislövs socken.³¹ Kyrkan i Dalköpinge är en tegelkyrka, sannolikt från 1250-talet och yngre än Gislöv.³²

År 1145 donerar ärkebiskop Eskil en del avkastningen ur sin egendom i Gislöv till ett diakonprebende. Vid den tiden har det alltså funnits en ärkebiskoplig egendom i Gislöv.³³ 1570 berättar Landeboken att Gislöv var den näst största byn i häradet.³⁴

4. Tolkning

När långhuset med torn byggs ges kyrkan alldeles speciella särdrag som bara kan härledas från de större katedralerna, som t ex lektorieanordningen med ambonerna (fig. 7).

De ursprungliga valven tyder också på en speciell status.

Ambonerna och lektoriemuren förklaras bäst om man antar att ärkebiskopen deltog i gudstjänsterna i Gislövs kyrka (fig. 8). Ägoförhållandena tyder i alla fall på att han haft starka intressen i byn, men hans inflytande syns först när långhuset byggs, eftersom amboner och lektoriemur tillhör samma byggnads-

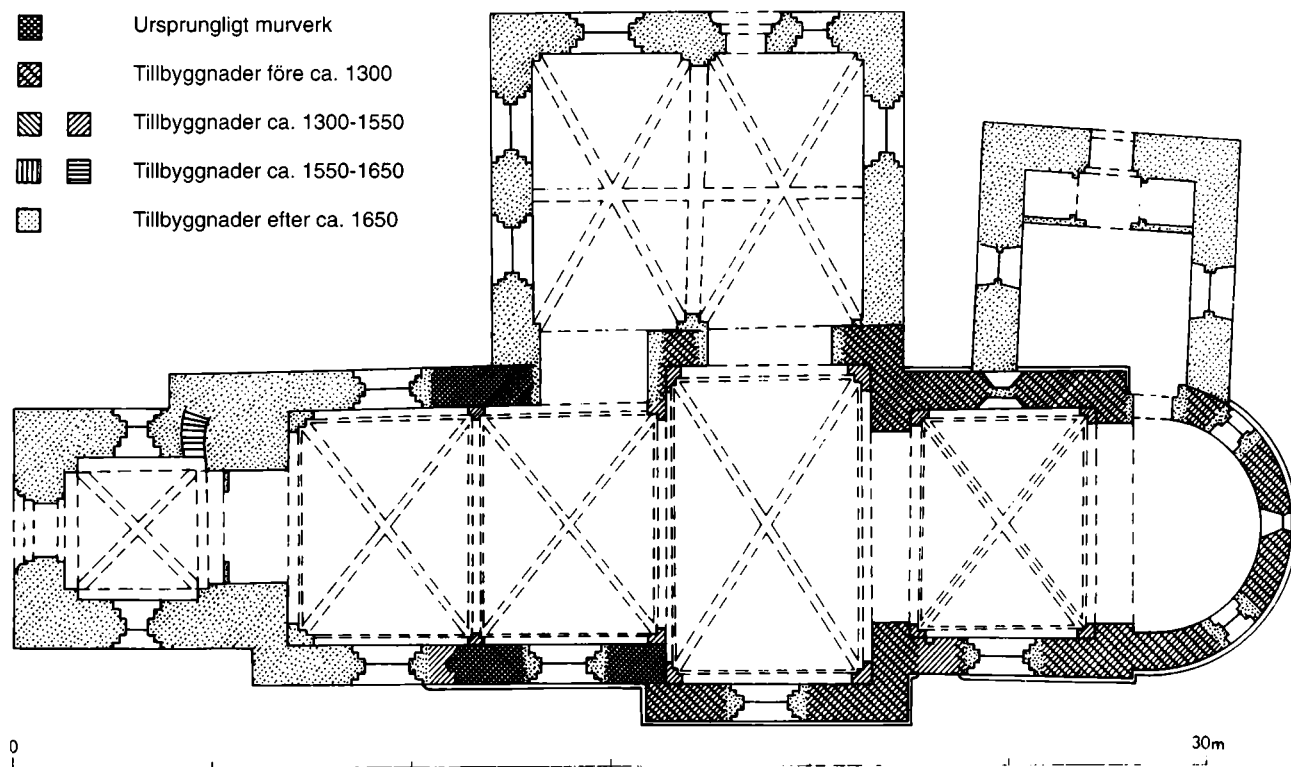

Fig. 9. Plan över Stora Köpinge kyrka. Ur Andersson, H. & M. Anglert (red.) 1989, s. 176. Renöifning Tina Boström.

fas som långhuset. En variant på detta förhållande kan ses i Stora Köpinge kyrka (fig. 9) där koret förstorats omkring 1300, vilket antagits höra samman med att ärkebiskopen fick patronatsrätt över kyrkan.³⁵

När ärkebiskopen kom till Gislöv kan kanske inte säkert fastställas, men vi har en del indikationer. Det finns ett förgyllt kopparantemensale, daterat till 1200-tal.³⁶ Förutom antemensalet från Gislöv finns det endast två sådana bevarade från Skåne, från Lyngsjö och Broddetorp. Danmark har några fler.

Ett antemensale beskrivs i samband med att Sigurd Jorsalafar kommer hem och bygger en kyrka i Konungahälla. Sammanhanget visar att antemensalet tillmättes stor betydelse av Snorre.³⁷

Vidare innehåller kyrkan ett triumfkrucifix som daterats till 1200-talet.³⁸ Till samma århundrade brukar man datera refflade tegel. Inte heller dopfunten motsäger en 1200-talsdatering.³⁹ Lektorier brukar också anses höra till 1100- och 1200-talen.⁴⁰

Kyrkans murverk är idag svårt att tolka, eftersom

det är putsat både ut- och invändigt. När det blir aktuellt med omputsning utvändigt är det viktigt att en murverksanalys utförs. Tills vidare kan man sammanfatta analysen ovan som att mycket fortfarande talar för att Rikard Holmbergs teori om att Gislöv var en ärkebiskopskyrka är riktig, även om korbågstrapornas funktion visade sig vara en annan än den han rekonstruerade. Det är omöjligt att avgöra vilken ärkebiskop som byggde det första långhuset i tegel i Gislöv. Kanske var det Erik, kanske var det någon av Absalons efterträdare.

Noter

1. Jönsson 1991.
2. Holmberg 1972.
3. Holmberg 1972 s. 23.
4. Rydbeck 1936 s. 344 ff; Rydbeck 1938 s. 40.
5. Lektorier, slagord i: Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid.
6. Christoffersen 1937.
7. Jørgensen 1983 s. 104.
8. Rydbeck 1965 s. 87.
9. Møller 1950 s. 133; Jørgensen 1983 s. 104
10. Møller 1950 s. 133.
12. Sundnér 1982.
13. Sundnér 1982 s. 96.
14. Jfr. Sundnér 1994, s. 39-40, tabell 11. Enligt den nationella inventeringen »Natursten i byggnader» är detta landets yngsta förekomst av köpingesandsten. Se även Barbro Sundnérs artikel i detta nummer av hikuin.
15. I tornet finns sekundärt inmurade kvaderstenar av kritsten och köpingesandsten. En del av kvadrarna har flera lager puts, och de kan från början ha suttit i det ursprungliga tornet, som därför bör ha varit putsat innan det revs. På en del av kvadrarna finns med passare ristade cirklar som skår varandra. Dessa täcks delvis av putsen.
16. Sundnér 1982 pl. XVI och XVII.
17. Holmberg 1972 s. 12-14.
18. Holmberg 1972 s. 12.

19. Holmberg 1972 s. 16, fig. 12.
20. Rydbeck 1938 s. 38. Kyrkans första valvdekorationer dateras till ca 1430.
21. Banning 1984 s. 144.
22. Rydbeck 1938 s. 33f., Banning 1982 s. 145.
23. Banning 1982 s. 145.
24. Räkenskaper Gislövs kyrka. Sockenstämmeprotokoll LJa:1, Landsarkivet, Lund.
25. Sockenstämmeprotokoll KI:1 1814, Landsarkivet, Lund.
26. Skansjö 1983 s. 105.
27. Skansjö 1983 s. 17.
28. Frostin 1984 s. 23.
29. Skansjö 1983 s. 177.
30. Anglert 117-129.
31. Lunds stifts herdaminne 1569: Dalköpinge annex till Gislöv.
32. Rydbeck 1938 s. 41: »torde tidigast böra hänföras till 1200-talets tredje fjärdedel«.
33. Diplomatorium Danicum 1:2 1962 nr 88.
34. Skansjö 1983 s. 36 och 48, Holmberg 1972 s. 22.
35. Sundnér 1991 s. 357.
36. Rydbeck 1965 s. 158ff.
37. Sturlusson 1993 s. 219. Kyrkans grundande kan räknas ut till 1127. Tilläggas bör dock att det är Snorres uppfattning om antemensealet som är intressant här, inte det historiska källvärdet hos notisen.
38. Holmberg 1972 s. 4.
39. Rydbeck 1938 s. 22f.
40. Se ovan not 5.

Litteratur

- Anglert, Mats: Medeltida kapell i Skåne – en första sammanställning. I: Festskrift till Erik Cinthio. Lund Studies in Medieval Archaeology 1. Lund.
- Andersson, Hans & Mats Anglert (red.): By, huvudgård och kyrka: studier i Ystadsområdets medeltid. (Lund Studies in Medieval Archaeology 5). Stockholm 1989.
- Banning, Knud: A Catalogue of Wall-Paintings in the Churches of Medieval Denmark, 1100-1600: Bd. 1-4 København 1976-82.
- Banning, Knud: Kalkmalerierna i Skånes, Hallands og Blekinges Kirker: 1100-1600. København 1984.
- Christofferson, Olof: Ett intressant medeltidskapell på Söderslätt Trelleborgs Allehanda 24. 7. 1937

- Cinthio, Erik: Köping och stad i det tidigmedeltida Skåne. I: Ale 1975.
- Frostin, Ernst: Gislövs kyrka. Helgedomar på Söderslätt, II. 1966. Utgivet som särtryck 1984.
- Holmberg, Rikard: Gislöv en skånsk lantkyrka med norska stil-drag? Det gamla Trelleborg. Årsskrift 1972.
- Johannsen, Hugo (red.): Kirkens Bygning og brug: Studier tileg-net Elna Møller. København 1983.
- Jönsson, Karna: Murverksdokumentation, Gislövs kyrka (Gislövs socken, Skåne). Opublicerad rapport från Landsantikvarien i Malmöhuslän/Skånes hembygdsförbund. 1991.
- Jørgensen, Marie-Louise: Lektorieprædikstole i Østdanmark. Ud-bredelse og forudsætninger. I: Johannsen (red.) 1983.
- Lunds stifts herdaminne 1569: Gunnar Carlqvist (red.) Lunds stifts herdaminne från reformationen till nyaste tid. Serie II Biogra-fier, 3: Skyts och Vemmenhøgs kontrakt. Lund 1951.
- Møller, Elna: Om danske lektorier. I: Fra Nationalmuseets Arbejds-mark 1949.
- Natursten i byggnader (red. G. Friberg) Stockholm 1994.
- Nilsén, Anna: Kyrkorummets brännpunkt. Stockholm 1991.
- Rydbeck, Monica: Skånes stenmästare före 1200. Lund 1936.
- Rydbeck, Monica: Två senromanska absidkyrkor i Sydsåne och deras kulturhistoriska miljö. Skånes hembygdsförbunds års-skrift 1938.
- Rydbeck, Monica: Två medeltida konstverk identifierade. Fornvæn-nen 1965.
- Skansjö, Sten: Skånsk senmedeltid och renässans. Söderslätt ge-nom 600 år. Bebyggelse och odling under äldre historisk tid. Skriftserie utgiven av Vetenskaps-societeten i Lund. Lund 1983.
- Sturluson, Snorre: Nordiska kungasagor. III Magnus den gode till Magnus Erlingsson. Övers. Karl G. Johansson. Stockholm 1993.
- Sundnér, Barbro: Maglarp. En tegelkyrka som historiskt källmate-rial. Lund 1982.
- Sundnér, Barbro: The churches in the Ystad area. I: Björn E. Berg-lund (red.): The cultural landscape during 6000 years in south-ern Sweden-the Ystad Project (Ecological Bulletins No 41) København 1991.
- Sundnér, Barbro: Malmöhus län. I: Friberg, Gunnel (red.): Natur-sten i byggnader, Malmöhus och Kristianstads län. Stockholm 1994.